

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Τμήμα Ι.Α.Κ.Α.

Ερευνητικό Πρόγραμμα (Πυθαγόρας ΙΙ):

Ή διαμόρφωση των εργατικών στρωμάτων στο Βόλο, 1880-1960"

Υπεύθυνη καθηγήτρια: Χ. Αγριαντώνη

ΘΕΜΑ ΜΕΛΕΤΗΣ

**"Τα δελτία μητρώου προσωπικού της καπνοβιομηχανίας
Ματσάγγου"**

Θανάσης Μπέτας

(υποψ.

δρ.Πανεπιστημίου Θεσσαλίας)

Περιεχόμενα

Η καπνοβιομηχανία Ματσάγγος στο Βόλο, 1918-1972	3
Τα αρχεία βιομηχανικών επιχειρήσεων και η χρήση τους στην ιστορική έρευνα.....	9
Το αρχείο της καπνοβιομηχανίας Ματσάγγος.....	10
Τα Δελτία Μητρώου Προσωπικού της καπνοβιομηχανίας Ματσάγγος. Υποθέσεις εργασίας και ερωτήματα: δύο παραδείγματα.....	12
Καταγωγή.....	13
Το προσφυγικό εργατικό δυναμικό του Ματσάγγου	19
Ηλικία	23
Επίλογος.....	27

Τα δελτία μητρώου προσωπικού της καπνοβιομηχανίας Ματσάγγου.

Η καπνοβιομηχανία Ματσάγγος στο Βόλο, 1918-1972.

Η καπνοβιομηχανία Ματσάγγου λειτούργησε στο Βόλο σχεδόν τα τρία τέταρτα του 20^{ου} αιώνα. Ως έτος ίδρυσης του εργοστασίου αναφέρεται το έτος 1918. Ιδρυτής υπήρξε ο Νικόλαος Ματσάγγος από το Κατηχώρι Πηλίου, ο οποίος ως το 1900 ασχολούνταν με το καπνεμπόριο και τη βιοτεχνία καπνού. Στα τέλη του 1890 ο Ν. Ματσάγγος είχε δημιουργήσει στο Βόλο, σε συνεργασία με τους αδελφούς Καρακίτη, επιχείρηση επεξεργασίας καπνού. Δέκα χρόνια αργότερα, το 1900, ο Ν. Ματσάγγος δημιουργεί μόνος του ένα μικρό καπνεργοστάσιο. Το 1918 την επιχείρηση ανέλαβαν οι δυο γιοι του, ο Ιωάννης και ο Κωνσταντίνος Ματσάγγος. Την ίδια χρονιά εισάγουν από την Αγγλία την πρώτη καπνοκοπτική μηχανή στο Βόλο και ιδρύουν την ετερόρρυθμο εταιρεία 'Άφοι Ματσάγγου', το πρώτο ιδιωτικό καπνοκοπτήριο του Βόλου.¹

Το 1919 το εργοστάσιο απασχολεί 30 εργαζομένους, σύμφωνα με στοιχεία του Αρχείου του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Βόλου και η παραγωγή του έφτανε περίπου στις 4.000 χιλιόγραμμα ετησίως. Το 1924 το εργατικό δυναμικό του εργοστασίου έφτανε στα 350 άτομα και η παραγωγή στις 35.000 με 40.000 κιλά ετησίως.² Από το 1919 έως το 1924, όπως μπορεί να παρατηρήσει κανείς, το εργατικό δυναμικό του συγκεκριμένου καπνεργοστασίου έχει δεκαπλασιαστεί.

Το κτηριακό συγκρότημα της καπνοβιομηχανίας Ματσάγγος βρισκόταν στο κέντρο της πόλης του Βόλου, στη διασταύρωση των οδών Σωκράτους και Μακεδονομάχων και παρέμεινε εκεί ολόκληρη την περίοδο της λειτουργίας της. Το 1927, αγοράζεται για τις ανάγκες του εργοστασίου το κυτιοποιείο και αργότερα, το 1935, το λιθογραφείο Τράστα μεταξύ των οδών Καρτάλη-Γαλλίας-Γαζή. Το 1936, γίνεται επέκταση του εργοστασίου (στοά Σωκράτους

¹ Ν. Κολιού, *Η βιομηχανία του Βόλου. Σύντομες αναφορές στο χθες και στο σήμερα*, Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας Βόλου, Βόλος 1993, σ. 25-21.

² Γ.Α.Κ. Αρχεία Νομού Μαγνησίας, Αρχείο Διεύθυνσης Βιομηχανίας, φακ. 210.

έως την οδό Αλεξάνδρας) και ταυτόχρονα κατασκευάζεται στην οδό Ιωλκού κτήριο όπου στεγάστηκαν τα κεντρικά γραφεία της επιχείρησης.³

Μέχρι το τέλος της μεσοπολεμικής περιόδου περίπου 1.000 άνθρωποι εργάζονται στη συγκεκριμένη καπνοβιομηχανία. Το εργατικό δυναμικό του Ματσάγγου θα συνεχίσει να αυξάνεται και μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Όπως διαβάζουμε σε έκθεση της καπνοβιομηχανίας, που υποβλήθηκε στο Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Βόλου στις 21 Απριλίου του 1945, ο συνολικός αριθμός που απασχολείται στο εργοστάσιο αυτή την εποχή ανέρχεται στα 1.103 άτομα. Από αυτά, τα 1.032 άτομα είναι «εργάται και εργάτριαι» -χωρίς να διευκρινίζεται ο αριθμός που αντιστοιχεί ανά φύλο- και 63 άτομα δηλώνονται ως «μηχανικοί-υπάλληλοι». Υπάρχουν τέλος και 8 «εργοδηγοί».⁴

Η περίοδος της κατοχής, σύμφωνα με τον Β. Θασίτη, υπήρξε εξοντωτική για την ελληνική σιγαροβιομηχανία: «*Η κατοχή κατερείπωσε τας παραγωγικούς εγκαταστάσεις της καπνοβιομηχανίας, εξηνέμησε τα αποθέματα καπνών και λοιπών πρώτων υλών και εξεμηδένησε επί μια τριετίαν, τόσο την βιομηχανικην παραγωγήν όσο και την κατανάλωσιν...*»⁵ Όσον αφορά πιο συγκεκριμένα στην καπνοβιομηχανία Ματσάγγου, πληροφορούμαστε πως και ίδια υπέστη αρκετές και σοβαρές ζημιές κατά τη περίοδο του πολέμου και της Κατοχής, όχι όμως σε σημείο που να την αναγκάσει να διακόψει τις εργασίες της.⁶ Οι ζημιές αφορούσαν κυρίως σε βοηθητικούς και αποθηκευτικούς χώρους, όπως επίσης σε πρώτες ύλες. Μέσα από τις σελίδες της εφημερίδας «Ταχυδρόμος» πληροφορούμαστε:

³ Βλ. Ν. Κολιού, *Η βιομηχανία του Βόλου*. ...ό.π.,σ. 26-28.

⁴ Γ.Α.Κ. Αρχεία Ν.Μαγνησίας, *Αρχείο Ε.Β.Ε. Βόλου*, φακ.69.1

⁵ Β.Θασίτης, *Η ελληνική βιομηχανία σιγαρέτων*, εκδ. Καπνική Επιθεώρησης, Αθήνα 1961, ό.π., σ. 14-15.

⁶ Γ.Α.Κ. Αρχεία Ν. Μαγνησίας, *Αρχείο Διεύθυνσης Βιομηχανίας*, φακ.275. Σύμφωνα με έγγραφο που υπογράφεται ως Υπόμνημα των Οργανώσεων Βόλου' -και περιλαμβάνει το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Βόλου, την Ομοσπονδία Επαγγελματιών Βόλου, τον Εμπορικό Σύλλογο Βόλου και το Εργατικό Κέντρο Βόλου- που εστάλη στον Πρόεδρο της Κυβερνήσεως και στους Υπουργούς Εμπορίου, Βιομηχανίας και Εργασίας στις 23/9/1953, όπου περιγράφονται τα προβλήματα που αντιμετώπισαν τα μεγάλα εργοστάσια του Βόλου λόγω του πολέμου και της κατοχής και αφορούν στις κτηριακές εγκαταστάσεις και στην έλλειψη επαρκών κεφαλαίων κινήσεως. Μέσω της επιστολής ζητούν τη λήψη ενισχυτικών μέτρων για την τοπική βιομηχανία.

" Ως γνωστόν κατά τον γερμανικόν βομβαρδισμόν τον οποίον υπέστη η πόλις μας την μεσημβρίαν της Μ. Τρίτης κατεστράφη από δέσμη βομβών η επί των οδών Καρτάλη-Γαλλίας μεγάλη αποθήκη της Καπνοβιομηχανίας Ματσάγγου και από την επακολογηθείσαν πυρκαϊάν αποτεφρώθησαν 220.000 οκάδες καπνά, 200 κυβικά ξυλείας Ρουμανίας και πολλά άλλα υλικά της εργασίας της και η εκ της καταστροφής ταύτης ζημίας της Βιομηχανίας Ματσάγγου υπερέβη τα 9.600.000 προπολεμικών δραχμών"⁷ Το κύριο κτηριακό συγκρότημα λοιπόν, όπου στεγάζονταν οι χώροι εργασίας με τον μηχανικό εξοπλισμό, δεν υπέστη σημαντικές βλάβες. Έτσι, η καπνοβιομηχανία του Βόλου συνέχισε να λειτουργεί σε ολόκληρη την περίοδο της κατοχής και να παίζει ουσιαστικό ρόλο στην οικονομική ζωή της πόλης.⁸

Η μεταπολεμική εποχή βρήκε τη βολιώτικη καπνοβιομηχανία σε-σχετικά καλή κατάσταση από άποψη κτηριακών εγκαταστάσεων και εξοπλισμού. Σύμφωνα με έκθεση της καπνοβιομηχανίας, που υποβλήθηκε στο Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Βόλου στις 21/4/45, - ύστερα από εντολή του Ε.Β.Ε.Β. προς όλους τους βιομηχάνους της πόλης να υποβάλλουν έκθεση, με την οποία θα περιέγραφαν αναλυτικά την κατάσταση, τη δυναμικότητα και τη λειτουργία των εργοστασίων τους- πληροφορούμαστε πως το πλήρες κτηριακό συγκρότημα της καπνοβιομηχανίας «Ματσάγγος», το οποίο αποτελούνταν από διάφορες οικοδομές με συνολική έκταση 37.500μ³, δεν είχε υποστεί σημαντικές ζημιές κατά τη διάρκεια της περιόδου της γερμανικής κατοχής και χαρακτηριζόταν ως «ελαφρώς βλαβέν»⁹

Τα κυριότερα μηχανήματα που διέθετε το εργοστάσιο εκείνη την περίοδο ήταν τα εξής: 17 σιγαροποιητικές μηχανές και 6 καπνοκοπτικές μηχανές. Υπήρχε επίσης πλήρης εγκατάσταση κυτιοποιείου και λιθογραφείου, όπως επίσης και μηχανουργείο.¹⁰ Όσον αφορά στη συνολική ιπποδύναμη του εργοστασίου, ανερχόταν στους 240 ίππους, αλλά η μία γεννήτρια που διέθετε το εργοστάσιο δηλώνεται ως σοβαρά κατεστραμμένη και η αντικατάσταση της

⁷ Ταχυδρόμος, 2Π/48

⁸ Στη διάρκεια της κατοχής τα τσιγάρα Ματσάγγου ήταν περίπου το νόμισμα του Βόλου, αφού με αυτά γινόταν πολλές συναλλαγές. Βλ. σχ. Ν. Κολιού, *Η βιομηχανία του Βόλου...*, ό.π, σ. 25.

⁹ Γ.Α.Κ. Αρχεία Ν.Μαγνησίας, *Αρχείο Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Βόλου*, φακ. 69.1

¹⁰ Στο ίδιο.

κρίνεται άμεση και αναγκαία.¹¹ Το 1951 η συνολική ιπποδύναμη της καπνοβιομηχανίας «Ματσάγγος», παραμένει στους 240 ατμοίππους. Η πηγή ενέργειας των κινητήρων ήταν το πετρέλαιο και η βενζίνη.¹²

Το 1948 η επιχείρηση έφτασε στα ανώτερα επίπεδα της, όσον αφορά στην απασχόληση εργατικού δυναμικού και στο ύψος της παραγωγή της. Σύμφωνα με τις καταγραφές που παρουσιάζονται από το περιοδικό «Καπνική Επιθεώρησης» για την παραγωγή των καπνοβιομηχανιών το έτος 1948, το «Ματσάγγος» διατηρούσε σταθερά τη δεύτερη θέση στο σύνολο των καπνοβιομηχανιών της χώρας, με μ.ο. περίπου στις 210.000 κιλά το μήνα, ακολουθώντας την πρώτη και μεγαλύτερη καπνοβιομηχανία των αδελφών Παπαστράτου του Πειραιά, η παραγωγή της οποίας ήταν περίπου 220.000 κιλά το μήνα.¹³ Η απογραφή του 1951 -των καταστημάτων της χώρας και των απασχολουμένων κατά προσώπων και κατά κλάδους- βρήκε την καπνοβιομηχανία «Ματσάγγος» να απασχολεί συνολικά 1.692 άτομα. Από αυτά, οι 1.179 είναι γυναίκες και οι 513 είναι άντρες.¹⁴

Το 1953 οι εργαζόμενοι στο «Ματσάγγος» ξεπερνούν πάλι τα 1750 άτομα και η παραγωγή φτάνει γύρω στις 200.000 κιλά το μήνα.¹⁵ Το 1954, σύμφωνα με στοιχεία που δίνει η διεύθυνση της καπνοβιομηχανίας, το απασχολούμενο προσωπικό ανέρχεται στα 1.850 άτομα, -εργατοϋπάλληλοι άνδρες και γυναίκες- και η μηνιαία παραγωγή τσιγάρων 180.000 - 200.000 χιλιόγραμμα.¹⁶ Από το 1955 και εξής το προσωπικό συρρικνώνεται διαρκώς, αν και παρατηρούνται διάφορες αυξομειώσεις ανά περιόδους. Σύμφωνα με στοιχεία της εφημερίδας «Θεσσαλίας», τον Ιανουάριο του 1956 οι εργαζόμενοι της καπνοβιομηχανίας -εργάτες και υπάλληλοι- είναι 1.389 άτομα, ενώ τον Αύγουστο του ίδιου έτους σημειώθηκε νέα μείωση και οι εργατοϋπάλληλοι του

Στο ίδιο.

Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, Αριθμός καταστημάτων και ισχύς κινητήρων κατ' είδος πηγής ενέργειας, κατά κλάδους: Απρίλιος 1951, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1955, σ. 228.

¹³ *Καπνική Επιθεώρησης, διάφορα τεύχη 1948.*

¹⁴ *Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, Αριθμός καταστημάτων και απασχολουμένων κατά την απογραφήν προσώπων κατά κλάδους: Απρίλιος 1951, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1955, σ.211.*

Ταχυδρόμος, 1/5/53. Γ.Α.Κ. Ν. Μαγνησίας, Αρχείο Διεύθυνσης Βιομηχανίας, φακ.271.

Ματσάγγου δεν ξεπερνούσαν τα 1200 άτομα.¹⁷ Ένα χρόνο αργότερα, τον Αύγουστο του 1957, πληροφορούμαστε μέσα από επιστολή του «Συλλόγου Εργαζομένων Καπνοβιομηχανίας Βόλου» προς το Εργατικό Κέντρο Βόλου σχετικά με τη λειτουργία του εργοστασίου ότι οι εργατοϋπάλληλοι ανέρχονται στα 1.500 άτομα.¹⁸ Επρόκειτο για την τελευταία περίοδο κατά την οποία το εργοστάσιο φαίνεται να απασχολεί τόσο μεγάλο αριθμό ατόμων.

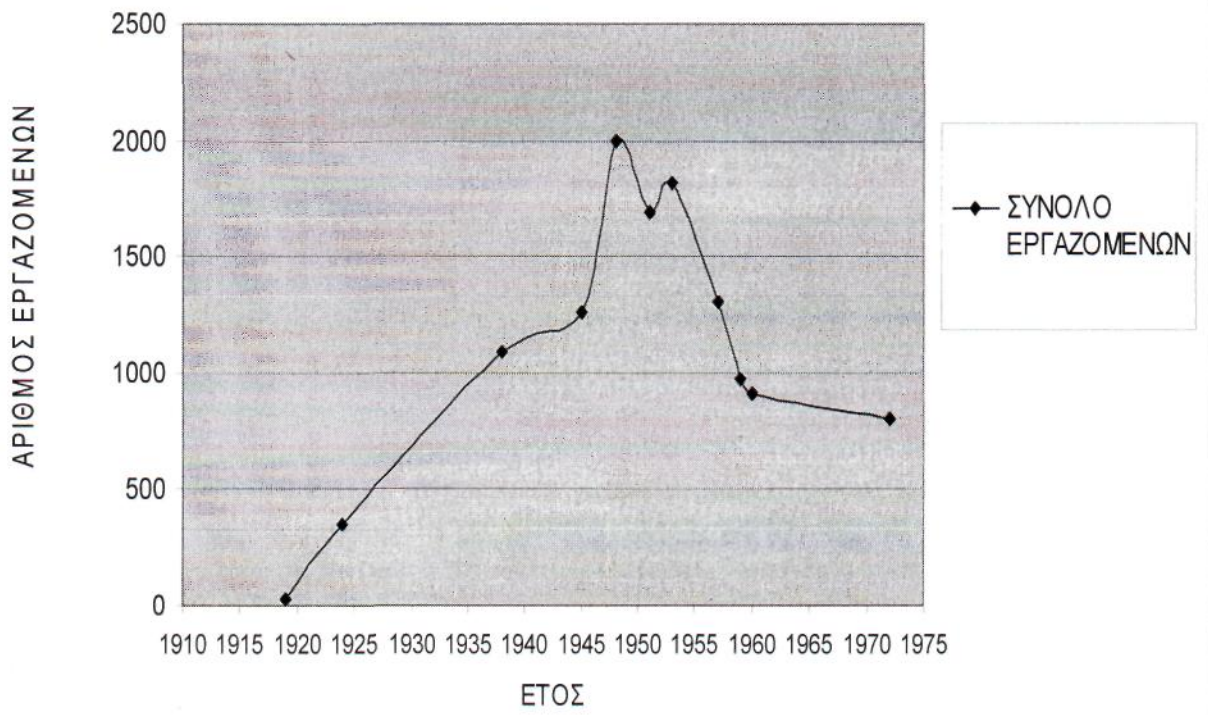
Η δεκαετία του 1950 «έκλεισε» σημειώνοντας σημαντική μείωση των εργαζομένων στο Ματσάγγος: τον Αύγουστο του 1959, σύμφωνα με στοιχεία που προκύπτουν μέσα από μισθολογικό κατάλογο της επιχείρησης, το συνολικό «*εργατοτεχνικόν προσωπικόν της καπνοβιομηχανίας*» είναι 953 άτομα: 685 είναι οι εργάτριες και 268 οι εργάτες.¹⁹ Παρά τα προβλήματα που θα αντιμετωπίσει η καπνοβιομηχανία, την επόμενη δεκαετία και ως το οριστικό κλείσιμο του εργοστασίου το 1972 διατηρεί αρκετά μεγάλο αριθμό εργατικού δυναμικού που είναι κατά μέσο όρο 800 με 900 άτομα.

¹⁷ *Θεσσαλία*, 3/3/57. Παρά τις απολύσεις και τη μείωση του προσωπικού που παρατηρείται μεταξύ Ιανουαρίου και Αυγούστου του 1956, η παραγωγή ωστόσο σημειώνει αύξηση. Τον Ιανουάριο η παραγωγή ήταν 129.000 κιλά ενώ τον Αύγουστο έφτανε στις 151.218 κιλά. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς πως τη συγκεκριμένη περίοδο είτε το εργοστάσιο βασίζεται σε ένα σύστημα μεγαλύτερης έντασης εργασίας ή εισάγονται νέες μηχανές που μειώνουν την ανάγκη για εργατικό δυναμικό.

¹⁸ Αρχείο Εργατικού Κέντρου Βόλου, *Σύλλογος Εργαζομένων Καπνοβιομηχανίας Βόλου*, 1/8/1957.

¹⁹ Αρχείο Εργατικού Κέντρου Βόλου, *Κατάσταση καταβαλλομένων ημερομισθίων εις το εργατοτεχνικόν προσωπικόν της Καπνοβιομηχανίας*, Αύγουστος 1959.

ΣΥΝΟΛΟ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ ΚΑΠΝΟΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ
"ΑΦΩΝ ΜΑΤΣΑΓΓΟΥ" ΑΝΑ ΕΤΟΣ

Τα αρχεία βιομηχανικών επιχειρήσεων και η χρήση τους στην ιστορική έρευνα.

Η αξιοποίηση των αρχείων βιομηχανικών επιχειρήσεων που άρχισε στην Ελλάδα τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια έχει συντελέσει στη σταδιακή ανάδειξη ενός ποικίλου και ογκώδους σώματος μαρτυριών που αφορούν στο πεδίο της ιστορίας των επιχειρήσεων αλλά και γενικότερα στο ευρύτερο πεδίο της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας. Ένας αριθμός μελετών που στηρίχθηκε στα αρχεία βιομηχανικών επιχειρήσεων άρχισε σιγά σιγά να ξεπροβάλλει και να παρουσιάζει τα πρώτα ενδιαφέροντα αποτελέσματα της έρευνας, να θέτει νέα ερωτήματα και να ανοίγει το δρόμο για την περαιτέρω και συστηματικότερη αξιοποίηση τέτοιου είδους ιστορικών τεκμηρίων.²⁰

Το αρχείο μιας βιομηχανικής επιχείρησης προσφέρει τη δυνατότητα να τεθούν υπό εξέταση μια σειρά ζητημάτων, όπως η ιστορία της επιχείρησης, οι επιχειρηματικές στρατηγικές της σε συνάρτηση με τη συνολική εικόνα του κλάδου στην οποία ανήκει, οι σχέσεις της επιχείρησης με πιστωτικούς οργανισμούς και τράπεζες, κ.α. Έτσι, μέσα από τη μελέτη ενός βιομηχανικού αρχείου μπορεί να παρακολουθήσει κανείς την εξέλιξη μιας βιομηχανικής επιχείρησης και κατ'επέκταση να προσεγγίσει τον κλάδο στον οποίο ανήκει η ίδια. Θα μπορούσε δηλαδή -λαμβάνοντας υπόψη ελλείψεις και αδυναμίες- η μελέτη μιας βιομηχανικής μονάδας να αποτελέσει το «παράδειγμα» με βάση το οποίο θα μπορούσαν να τεθούν ζητήματα, που αφορούν στο γενικότερο κλάδο στον οποίο ανήκει.

Παράλληλα, το αρχείο μιας βιομηχανίας δίνει τη δυνατότητα στην ιστορική έρευνα να θέσει στο επίκεντρο, να αξιοποιήσει και να αναδείξει όψεις της

Για την αξιοποίηση και τη χρήση των αρχείων βιομηχανικών επιχειρήσεων βλ. σχ. «Αρχεία Βιομηχανικών Επιχειρήσεων. Ζητήματα διαχείρισης», *Τετράδια Εργασίας* (21), Αθήνα 1998. Για μελέτες που έχουν βασιστεί σε αρχεία βιομηχανικών επιχειρήσεων βλ. Α. Παπαστεφανάκη, «*Άνδρες, γυναίκες, παιδιά και παιδίσκai...*». *Εργασία και τεχνολογία στην ελληνική κλωστοϋφαντουργία. Η βιομηχανία Ρετσίνα στον Πειραιά (1872-1940)*, αδημ. διδ. διατρ., Πανεπιστήμιο Κρήτης, Αθήνα 2002. Χ.Αγριαντώνη-Μ.Χ.Χατζηγιωάννου,(επιμ.), *Το Μεταξουργείο της Αθήνας*, ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 1995, Μ.Δρίτσα, *Το χρώμα της επιτυχίας. Η ελληνική βιομηχανία χρωμάτων 1830-1990*, Τροχαλία, Αθήνα 1995, Β. Θεοδώρου, *Το εργοστάσιο Εμαγιέ στην Κέα (1927-1957)*, Βουρκαριανή, Κέα 1994, Β. Θεοδώρου-Χ.Λούκος, *Το αρχείον της βιομηχανίας «Κλωστήριον και Υφαντήριο Ε.Λαδόπουλου Υιών εν Σύρω»*, Αθήνα 1996.

εργασίας, την εργασιακή διαδικασία και τον καταμερισμό της εργασίας στους χώρους της παραγωγής. Πιο συγκεκριμένα, προσφέρεται η ευκαιρία να εντοπίσουμε, να περιγράψουμε και να ερμηνέψουμε μια σειρά ζητημάτων που αφορούν στον κόσμο της εργασίας, θέτοντας μερικά από τα παρακάτω ερωτήματα: τί δουλειές γίνονταν στη επιχείρηση, με ποιο τρόπο και από ποιους. Εξαιτίας ποιών παραγόντων και από ποιους ρυθμίζονταν και καθορίζονταν οι εργασιακές σχέσεις στο χώρο παραγωγής, ο καταμερισμός της εργασίας, οι ειδικότητες, οι αμοιβές και η τυχόν ανέλιξη των εργατών και των εργατριών, το κύρος και η εξουσία που διαμορφωνόταν στις (κοινωνικές) σχέσεις στο χώρο εργασίας.

Το αρχείο της καπνοβιομηχανίας Ματσάγγου.

Το αρχείο της καπνοβιομηχανίας Ματσάγγου εντοπίστηκε στο υπόγειο του κτηριακού συγκροτήματος της επιχείρησης. Το μεγαλύτερο τμήμα του βρίσκεται σε άριστη κατάσταση, κυρίως οι σειρές και τα τεκμήρια που τοποθετούνται χρονολογικά μετά το 1950. Ένα σημαντικό μέρος του αρχείου έχει μεταφερθεί και βρίσκεται ταξινομημένο σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο στην κεντρική βιβλιοθήκη του πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Ωστόσο, η μεταφορά, η καταγραφή και η ταξινόμηση του αρχειακού υλικού συνεχίζεται και περιμένουμε με εξαιρετικό ενδιαφέρον τα νέα στοιχεία που θα προκύψουν. Το αρχειακό υλικό αφορά στην περίοδο 1930-1972, περίοδο δηλαδή όπου λειτούργησε η επιχείρηση. Με ικανοποιητική πληρότητα καλύπτεται η μεταπολεμική περίοδος και κυρίως η περίοδος από το 1950 έως το 1972. Σε πολύ πιο περιορισμένο αριθμό και πιο ακανόνιστα εμφανίζονται τα τεκμήρια που αφορούν στην περίοδο του Μεσοπολέμου. Στο υλικό του αρχείου περιλαμβάνονται:

- 1) Μισθολογικοί Κατάλογοι. Περιέχουν λίστες με τις αποδοχές και τις κρατήσεις των εργατοϋπαλλήλων για συγκεκριμένες χρονικές περιόδους ανά τμήμα με τη σφραγίδα ότι έχουν ελεγχθεί από επιτροπή.
- 2) Καταστάσεις Εισφορών υπέρ ΙΚΑ ανά τμήμα. Περιέχουν λογιστικές πράξεις ανά τμήμα.

- 3) Βιβλία Υπερωριών Υπαλλήλων. Περιέχουν λίστες με τις υπερωρίες των υπαλλήλων της Καπνοβιομηχανίας για συγκεκριμένες χρονικές περιόδους.
- 4) Καταστάσεις Προσωπικού. Περιέχουν λίστες με το προσωπικό της βιομηχανίας, ανά τμήμα, καθώς επίσης και την ημερομηνία απόλυσης του κάθε εργαζόμενου.
- 5) Δελτία Μητρώου Προσωπικού. Προσωπικές καρτέλες που αφορούν στον κάθε εργαζόμενο χωριστά. Θα τις δούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια.
- 6) Διαφημιστικό υλικό της επιχείρησης.(Αφίσες, φωτογραφίες, κουτιά τσιγάρων).

Ένα ερώτημα που αμέσως γεννάται είναι από πότε και για ποιο λόγο η επιχείρηση κρατά συστηματικά αρχείο. Δύο μάλλον φαίνεται πως είναι οι βασικοί λόγοι: α) Το νομοθετικό πλαίσιο και β) οι ανάγκες της ίδιας της επιχείρησης. Πιο συγκεκριμένα, το νομοθετικό πλαίσιο που διαμορφώνεται στη δεκαετία του 1950 υποχρεώνει τις εταιρείες στη διαφύλαξη και την τήρηση τεκμηρίων κατά συγκεκριμένο τρόπο. Σύμφωνα με το Ν.Δ. 2954/ 14.8.1954 «περί οργανώσεως σώματος επιθεωρήσεως εργασίας παρά τω Υπουργείω Εργασίας» οι εργοδότες ήταν υποχρεωμένοι να υποβάλλουν στα αρμόδια όργανα του Υπουργείου Εργασίας πίνακες στους οποίους θα παρουσιάζονταν αναλυτικά: ο αριθμός και η αμοιβή των απασχολούμενων προσώπων με βάση την ειδικότητα τους, τις συνολικές αμοιβές του κάθε εργαζόμενου χωριστά (είτε σε χρήμα είτε σε είδη ή και στα δύο) και τέλος την ηλικία και την οικογενειακή κατάσταση των εργαζομένων.²¹

Βέβαια, θα μπορούσε κανείς να υποθέσει πως ίσως η καταγραφή των εργαζομένων να εξυπηρετεί και άλλες 'ανάγκες' ιδιαίτερα στην ταραγμένη

Ν.Δ. 2954/14.8.1954 «περί οργανώσεως σώματος επιθεωρήσεως εργασίας παρά τω Υπουργείω Εργασίας».

πολιτικά μετεμφυλιακή περίοδο. Το θέμα είναι ανοιχτό για παραπέρα διερεύνηση.

***Τα Δελτία Μητρώου Προσωπικού της καπνοβιομηχανίας Ματσάγγος.
Υποθέσεις εργασίας και ερωτήματα: δύο παραδείγματα.***

Η επιλογή στη σειρά Δελτία Μητρώου Προσωπικού του αρχείου έγινε από προσωπικά ερευνητικά ενδιαφέροντα. Τα Δελτία Μητρώου Προσωπικού λόγω της κανονικότητας της εμφάνισής τους συνιστούν πραγματικές βάσεις δεδομένων και προσφέρονται για καταγραφές, μετρήσεις, για ποσοτικές και ποιοτικές παρατηρήσεις. Αποτελούν εξαιρετικά σημαντική πηγή καθώς, όπως ήδη έχουμε επισημάνει, περιέχουν πολύτιμες πληροφορίες για το εργατικό δυναμικό της επιχείρησης.

Τα «Δελτία Μητρώου Προσωπικού» αφορούν ξεχωριστά κάθε εργαζόμενο και εργαζόμενη και περιλαμβάνουν πληροφορίες για τους ίδιους από την πρώτη μέρα της πρόσληψής τους στο εργοστάσιο μέχρι και την ημέρα της αποχώρησής τους από αυτό. Πιο συγκεκριμένα, περιλαμβάνουν: Ονοματεπώνυμο, ονόματα γονέων, έτος γέννησης, τόπος καταγωγής, οικογενειακή κατάσταση και διεύθυνση μόνιμης κατοικίας. Αναφέρουν επίσης το τμήμα και το πόστο εργασίας, τη χρονολογία προσλήψεως και αποχώρησής τους όπως επίσης και την αιτία αποχώρησης από το εργοστάσιο. Τέλος, ένα επίσης σημαντικό στοιχείο που περιλαμβάνεται στα Δελτία Μητρώου Προσωπικού είναι η κατηγορία «Μεταβολαί». Αυτή η κατηγορία μας δείχνει την πορεία και την κινητικότητα των εργατών και των εργατριών μέσα στο χώρο παραγωγής, τα πόστα δηλαδή που εργάστηκαν, την ανέλιξη τους ή τη «στασιμότητα» τους.

22

Ο Α. Μπαγιάς και η Λ. Παπαστεφανάκη επισημαίνουν πως η ανάγκη που επιβάλλεται στις επιχειρήσεις για την καταγραφή των εργαζομένων δεν προέρχεται μόνο από την ανάγκη περιφρούρησης του προστατευτικού νομοθετικού πλαισίου για τους εργαζόμενους αλλά υπακούει και σε άλλες σκοπιμότητες, ιδιαίτερα σε περιόδους όπου η πολιτική ζωή ποινικοποιείται. Α. Μπαγιάς-Λ. Παπαστεφανάκη, «Η τυπολογία και οι σχέσεις των τεκμηρίων μιας επιχείρησης», *Μνήμων* 19 (1997), σ. 233-251.

Προκειμένου να σχηματίσουμε μια εικόνα της φυσιογνωμίας του εργατικού δυναμικού της καπνοβιομηχανίας Ματσάγγος, χρησιμοποιήσαμε ένα δείγμα εργατών και εργατριών -από τα "Δελτία Μητρώου Προσωπικού" της καπνοβιομηχανίας Ματσάγγος - που δούλεψαν στο συγκεκριμένο εργοστάσιο κατά τη διάρκεια της λειτουργίας του. Η επιλογή του δείγματος ήταν τυχαία. Επιλέξαμε μέσα από τα Δελτία Μητρώου τους εργαζόμενους εκείνους το επίθετο των οποίων ξεκινά με το γράμμα 'Μ', καθώς παρατηρήσαμε πως εδώ 'συγκεντρώνεται' μεγάλο μέρος εργατών και εργατριών.

Το δείγμα μας, λοιπόν, αφορά σε 285 εργάτες και εργάτριες, από 1500 συνολικά εργαζομένους στην καπνοβιομηχανία κατά μέσο όρο στη δεκαετία του 1950. Από τους 285 εργαζόμενους που εξετάζουμε μόλις οι 66 είναι άντρες, ενώ το μεγαλύτερο τμήμα, δηλαδή 219 άτομα, είναι γυναίκες. Στη συνέχεια, με βάση αυτό το δείγμα, θα παρακολουθήσουμε δύο 'παραδείγματα' επεξεργασίας και ανάλυσης που μας προσφέρει η σειρά των δελτίων προσωπικού του αρχείου της επιχείρησης Ματσάγγου, τα οποία αφορούν στην καταγωγή και στην ηλικία εισόδου των εργαζομένων στην καπνοβιομηχανία.

Καταγωγή.

Στον πίνακα 1 παρουσιάζεται συγκεντρωτικά ο τόπος καταγωγής των 285 εργαζομένων στην καπνοβιομηχανία Ματσάγγου, όπως εμφανίζεται στο «Δελτίο». Παρατηρούμε πως το μεγαλύτερο τμήμα των εργατών και των εργατριών, δηλαδή τα 111 άτομα από τα 285 του δείγματος, αναφέρει ως τόπο καταγωγής την πόλη του Βόλου,. Από αυτά τα 111 άτομα, οι 90 είναι γυναίκες και οι υπόλοιποι 21 άνδρες. Τα χωριά του Πηλίου φαίνεται πως «τροφοδοτούν» με εργατικό δυναμικό την καπνοβιομηχανία του Βόλου: 35 εργάτριες και 12 εργάτες προέρχονται από διάφορα κοντινά ή περισσότερο απομακρυσμένα χωριά του Πηλίου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

*Καταγωγές εργαζομένων στην καπνοβιομηχανία «Ματσάγγος»
κατά τη μεταπολεμική περίοδο.*

ΚΑΤΑΓΩΓΗ	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	ΣΥΝΟΛΟ	
ΒΟΛΟΣ	21	90	111	
ΠΗΛΙΟ	12	35	47	
Μ.ΑΣΙΑ	3	45	48	
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ	2	6	8	
ΘΕΣΣΑΛΙΑ (ΠΟΛΕΙΣ-ΧΩΡΙΑ)	12	28	40	
ΆΛΛΕΣ ΠΟΛΕΙΣ-ΧΩΡΙΑ ΕΛΛΑΔΑΣ	15	10	25	
ΕΚΤΟΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	1	5	6	
	Σύνολα:	66	219	285

Δείγμα 285 εργατών και εργατριών.

Πηγή: Αρχείο Ματσάγγου, *Δελτία Μητρώου Προσωπικού*.

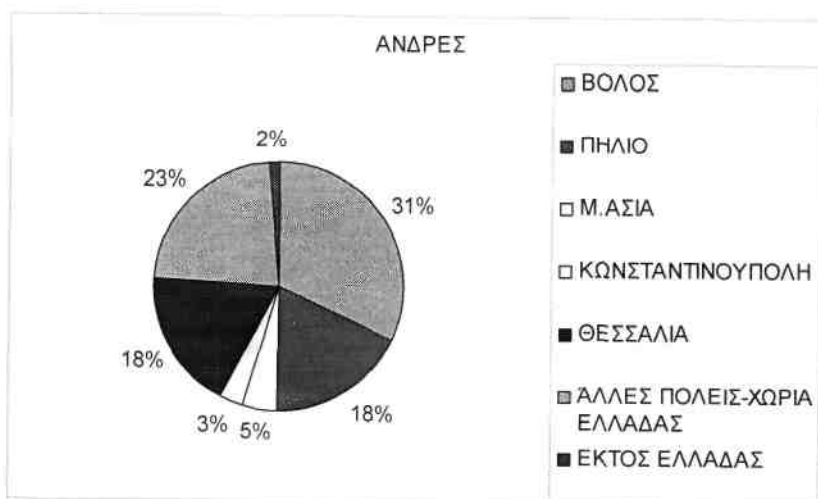
ήταν πρόσφυγες, πρώτης ή δεύτερης γενιάς. Πιο συγκεκριμένα, ο πίνακας 3 δείχνει πως 48 άτομα, εκ των οποίων οι 45 είναι γυναίκες και μόλις 3 είναι άνδρες, κατάγονται από την Μ.Ασία. Αν τώρα σε αυτό το νούμερο προσθέσουμε τους 8 εργαζόμενους από την Κωνσταντινούπολη -6 εργάτριες και 2 εργάτες- και 6 ακόμα πρόσφυγες οι οποίοι προέρχονται από διάφορα μέρη του εξωτερικού -5 εργάτριες και έναν εργάτη-, ο αριθμός των ανθρώπων προσφυγικής καταγωγής ανέρχεται συνολικά σε 62 άτομα. Τέλος, 25 άνθρωποι κατάγονται από διάφορες πόλεις και χωριά της Ελλάδας. Οι 15 από αυτούς είναι άνδρες και οι 10 γυναίκες.

Στα γραφήματα 1 και 2 παρουσιάζεται χωριστά σε ποσοστά η καταγωγή των εργαζομένων στην καπνοβιομηχανία με βάση το φύλο. Όσον αφορά στους εργάτες (γραφ.1), βλέπουμε πως το 31% του ανδρικού πληθυσμού του δείγματος κατάγεται από το Βόλο. Το 23% προέρχεται από διάφορες πόλεις και χωριά της Ελλάδας,(εκτός Θεσσαλίας). Ακολουθούν οι περιοχές του Πηλίου και της Θεσσαλίας με ίδιο ποσοστό, από 18% αντίστοιχα. Το υπόλοιπο 10% είναι προσφυγικής καταγωγής: 5% από τη Μ. Ασία, 3% από την Κωνσταντινούπολη και 2% από άλλες χώρες.

Για τις εργάτριες (γραφ.2) παρατηρούμε, πως το μεγαλύτερο ποσοστό, δηλαδή το 40% κατάγεται από το Βόλο. Όπως διαπιστώσαμε για τους εργάτες, έτσι και το μεγαλύτερο τμήμα του γυναικείου εργατικού δυναμικού του «Ματσάγγου», με βάση το δείγμα μας, προέρχεται από το Βόλο. Το 21% των γυναικών κατάγεται από τη Μ. Ασία. Μαζί με τις υπόλοιπες εργάτριες προσφυγικής καταγωγής (Κωνσταντινούπολη), το ποσοστό των προσφύγων εργατριών στο «Ματσάγγος» ανέρχεται στο 24%. Είναι εμφανές πως το προσφυγικό στοιχείο στην καπνοβιομηχανία του Βόλου είναι πολύ πιο «έντονο» μεταξύ των εργατριών σε σχέση με ότι ισχύει για τους άνδρες εργάτες.

ΓΡΑΦΗΜΑ 1

*Καταγωγή εργατών στην καπνοβιομηχανία «Ματσάγγος»
κατά τη μεταπολεμική περίοδο .*

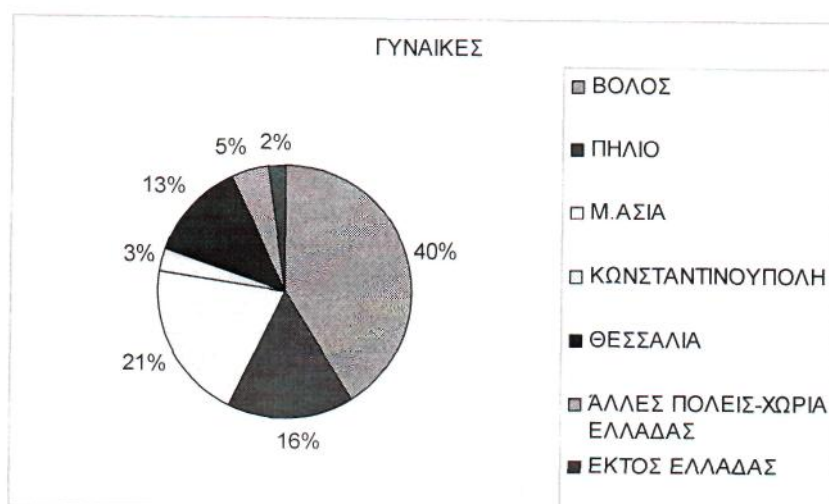

Δείγμα 66 εργατών.

Πηγή: Αρχείο Ματσάγγου, *Δελτία Μητρώου Προσωπικού*.

ΓΡΑΦΗΜΑ 2

*Καταγωγή εργατριών στην καπνοβιομηχανία «Ματσάγγος»
κατά τη μεταπολεμική περίοδο.*

Δείγμα 219 εργατριών.

Πηγή: Αρχείο Ματσάγγου, *Δελτία Μητρώου Προσωπικού*.

Ολοκληρώνοντας την «ανάγνωση» του γραφήματος 2, βλέπουμε πως το 16% των γυναικών του δείγματος μας κατάγεται από κάποια περιοχή της Θεσσαλικής ενδοχώρας και το 13% από τα χωριά του Πηλίου. Αντίθετα από ότι διαπιστώσαμε για τους άνδρες, όπου το 23% επί του συνόλου των εργατών του δείγματος κατάγεται από κάποια πόλη ή χωριό της Ελλάδας (εκτός Θεσσαλίας), μόλις το 5% των γυναικών της καπνοβιομηχανίας κατάγεται από κάποιο άλλο μέρος της χώρας, πόλη ή χωριό.

Τα στοιχεία που μέχρι τώρα παρουσιάστηκαν παρέχουν μια δειγματοληπτική εικόνα της καταγωγής του εργατικού δυναμικού της καπνοβιομηχανίας Ματσάγγου. Όπως φαίνεται από το δείγμα που εξετάζουμε, κυρίως, η ίδια η πόλη του Βόλου «προμηθεύει» με εργάτες και κυρίως με εργάτριες τη συγκεκριμένη επιχείρηση. Το μεγαλύτερο ποσοστό των εργατριών και των εργατών που βρίσκονται στο εργοστάσιο κατά την μεταπολεμική περίοδο κατάγονταν από την πόλη του Βόλου.

Ο Βόλος από τις αρχές του 20^{ου} αι. εξελίσσεται σε μια από τις σημαντικότερες βιομηχανικές πόλεις της ελληνικής περιφέρειας.²⁴ Ο πληθυσμός της πόλης αυξάνεται: το 1907 οι κάτοικοι του Βόλου είναι 23.563 και το 1920 ξεπερνούν τους 30.000.²⁵ Καθώς η πόλη αναπτύσσεται, μια δεύτερη γενιά κατοίκων που γεννήθηκαν εκεί στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αι. αποτέλεσαν στη συνέχεια την εργατική δύναμη της πόλης. Αρκετοί από αυτούς, κυρίως γυναίκες, εργάστηκαν στην καπνοβιομηχανία «Ματσάγγος».

Τα χωριά της Θεσσαλίας και του Πηλίου «τροφοδότησαν» επίσης με εργατικό δυναμικό τη βολιώτικη καπνοβιομηχανία. Το 30,5% -επί του συνόλου του δείγματος μας- των ανθρώπων που εργάστηκαν στο Ματσάγγο κατάγονταν από κάποιο αγροτικό περιβάλλον της Θεσσαλικής ενδοχώρας ή του Πηλίου. Γενικότερα, οι μεταποιητικές μονάδες που αναπτύχθηκαν στο Βόλο από το πρώτο τέταρτο του αιώνα -κλωστοϋφαντουργίες, σιδηροβιομηχανίες, μηχανουργία κ.α. - και λειτούργησαν εκεί άλλες για

²⁴ Για τη βιομηχανική ανάπτυξη του Βόλου βλ. σχ. Α. Δημόγλου, «Συγκρότηση και εξέλιξη της βιομηχανίας του Βόλου» στο Θ. Μαλούτας (επιμ.), *Αναζήτηση της κοινωνικής ταυτότητας*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1995 και Ν. Κολιού, *Η βιομηχανία του Βόλου. ...ό.π.*

²⁵ Για την πληθυσμιακή εξέλιξη του Βόλου και των άλλων των ελληνικών πόλεων μεταξύ των ετών 1907-1940 βλ. Χ. Λούκος, «Μικρές και μεγάλες πόλεις», στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αι.*, τόμος Β1', Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σ. 137.

περισσότερο χρονικό διάστημα και άλλες για λιγότερο κατά τον 20^ο αι., αποτέλεσαν πόλο έλξης για τους κατοίκους κυρίως των γειτονικών περιοχών, της θεσσαλικής ενδοχώρας και των χωριών του Πηλίου.²⁶

Οι λόγοι μετάβασης αγροτικών πληθυσμών προς τα αστικά κέντρα ποικίλουν και διαφέρουν από εποχή σε εποχή.²⁷ Η πόλη ωστόσο φαίνεται πως γενικότερα ασκεί μια «ελκτική δύναμη», προς τα αγροτικά στρώματα καθώς παρουσιάζεται πολλές φορές ως ο ιδανικός τόπος εξεύρεσης εργασίας. Όπως παρατηρούμε και μέσα από την περίπτωση του Ματσάγγου, κυρίως άνδρες αλλά και σε μικρότερο βαθμό γυναίκες που κατάγονταν από αγροτικά περιβάλλοντα εργάστηκαν στη συγκεκριμένη καπνοβιομηχανία.²⁸

Έχει επισημανθεί από την άλλη μεριά πως πιθανόν οι προοπτικές της επαγγελματικής αποκατάστασης που προσφέρει το αστικό περιβάλλον να μην είναι το μοναδικό κίνητρο των μεταναστών αγροτικής προέλευσης. Η προσδοκώμενη βελτίωση του επιπέδου ζωής στην πόλη, η εξασφάλιση κοινωνικής θέσης και η επιθυμία για διαφυγή από το στενό πλαίσιο της κοινωνίας του χωριού μπορούν να θεωρηθούν ως σοβαρά κίνητρα

26 Α. Δημόγλου, «Συγκρότηση και εξέλιξη της Βιομηχανίας του Βόλου», στο Θ. Μαλούτας (επιμ.), *Αναζήτηση της κοινωνικής ταυτότητας*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 139-140.

27 Γενικότερα, έχει υποστηριχθεί από την ιστοριογραφία πως στην ελληνική περίπτωση, κατά την πρώτη περίοδο της εκβιομηχάνισης, δεν απαντάται το φαινόμενο της «αγροτικής εξόδου», της διάλυσης δηλαδή των αγροτικών ισορροπιών και της μετατροπής των κατεστραμμένων αγροτών σε βιομηχανικούς εργάτες στην πόλη. Βλ. σχ. Β. Παναγιωτόπουλος, «Αγροτική έξοδος και σχηματισμός της εργατικής δύναμης», *Νεοελληνική πόλη. Οθωμανικές κληρονομίες και Ελληνικό κράτος*, τ.Β', Αθήνα 1985, σ.521-531. Η Χ.Αγριαντώνη, αναφερόμενη στις απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα -τελευταίο τέταρτο του 19ου αι.-, έχει υποστηρίξει πως σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να μιλήσουμε για «αγροτική έξοδο». Ακόμα και για την περίοδο των απαρχών της εκβιομηχάνισης, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η ίδια, «...η βιομηχανία που γεννιέται δεν διαθέτει απεριόριστες μάζες 'εξαθλιωμένων' που να συρρέουν στις πόλεις σε αναζήτηση μιας οποιασδήποτε απασχόλησης». Χ.Αγριαντώνη, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αι.*, *Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος*, Αθήνα 1986, σ.193.

28 Για το συγκεκριμένο ζήτημα βλ. σχ. Ιε&η-Γιο Ρήσοϊ, *Ο κόσμος των πόλεων το 19^ο αι.*, Αθήνα 2000. Σχετικά με ζητήματα νοοτροπίας που αφορούν στην μετανάστευση των αγροτικών πληθυσμών προς τις πόλεις, βλ. επίσης Π. Πιζάνιας, *Οι φτωχοί των πόλεων. Η τεχνογνωσία της επιβίωσης στην Ελλάδα το μεσοπόλεμο*, Θεμέλιο, Αθήνα 1993, σ. 104-105.

μετανάστευσης αγροτικών πληθυσμών προς την πόλη. Τέλος, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη και μια ακόμη παράμετρο: το ζήτημα της εποχικής εργασίας. Ίσως υπήρχε ένα τμήμα αγροτικού πληθυσμού που έρχεται στο Βόλο κατά περιόδους ανάλογα με την εποχική δουλειά στο Ματσάγγο και τις αγροτικές δουλειές του. Το θέμα παραμένει ανοιχτό για περαιτέρω διερεύνηση.

Το προσφυγικό εργατικό δυναμικό του Ματσάγγου.

Μεταξύ 1920 και 1928 ο πληθυσμός του Βόλου αυξήθηκε κατά 59,4%. Πιο συγκεκριμένα βλέπουμε πως το 1920 η πόλη έχει 30.046 κατοίκους. Οχτώ χρόνια αργότερα το πολεοδομικό συγκρότημα του Βόλου, το οποίο το 1928 περιλαμβάνει το Βόλο μαζί με τη νεοϊδρυθείσα προσφυγική πόλη της Ν.Ιωνίας, έφτασε στους 47.892 κατοίκους: Οι 41.706 από αυτούς διαμένουν στο Βόλο και οι 6.186 στη Ν.Ιωνία.³⁰

Από το 1921 ο Βόλος γίνεται χώρος υποδοχής μεγάλου αριθμού προσφύγων που δημιούργησε η Μικρασιατική Καταστροφή. Συνολικά μεταξύ των ετών 1921 έως 1924 θα φτάσουν γύρω στους 17.500 πρόσφυγες.³¹ Από αυτούς, σύμφωνα με την απογραφή του 1928, οι 11.945 εγκαταστάθηκαν μόνιμα στο πολεοδομικό συγκρότημα του Βόλου. Οι υπόλοιποι φαίνεται πως αναζήτησαν άλλο τόπο μόνιμης διαμονής, θα πρέπει να σημειωθεί τέλος πως ορισμένοι από τους νεοαφιχθέντες πρόσφυγες πέθαναν κατά τη διάρκεια της προσωρινής διαμονής τους σε πρόχειρους καταυλισμούς.³²

29

Ζ. Σαλίμπα, Γυναίκες εργάτριες στην ελληνική βιομηχανία και στη βιοτεχνία, (1870-1922), Ε.Ι.Ε., Αθήνα 2002, σ.34-35.

Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, Πληθυσμός πόλεων εχουσών το 1951 10.000 κατοίκους και άνω: Απογραφές 1920, 1928, 1940 και 1951, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1955, σ.12.

³⁰Συγκεκριμένα έφτασαν τρία «κύματα» προσφύγων από τη Μ. Ασία στο Βόλο μεταξύ των ετών 1921-1924. Το πρώτο «κύμα» ήρθε το 1921, μεταφέροντας περίπου 5.500 ανθρώπους από την περιοχή της Νικομήδειας. Το 1922 περίπου 8.000 πρόσφυγες αποβιβάστηκαν στο λιμάνι του Βόλου, μεταφερόμενοι από τις περιοχές της Σμύρνης και της Ιωνίας. Τέλος ακολούθησαν το 1924 οι «ανταλλάξιμοι» πρόσφυγες: 4.022 πρόσφυγες από τη Καππαδοκία και από τη Σαμψούντα του Πόντου έφτασαν στην πόλη το Σεπτέμβριο του 1924.

³²Στην εφημερίδα «Ταχυδρόμος» διαβάζουμε σχετικά πως τον Ιανουάριο του 1924 τριάντα πρόσφυγες, οι οποίοι έμεναν στις καπναποθήκες, στη συνοικία της Μεταμορφώσεως προσβάλλονται και

Οι 6.186 πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στη βορειοδυτική πλευρά της πόλης, δημιουργώντας έτσι τον μεγαλύτερο προσφυγικό συνοικισμό, τη Ν. Ιωνία, ο οποίος στη συνέχεια εξελίχθηκε σε μια νέα πόλη.³³ Ένας μεγάλος αριθμός επίσης προσφύγων συγκεντρώθηκε στις παρυφές του βόρειου τμήματος της πόλης του Βόλου, όπου στεγάστηκε σταδιακά σε αυτοσχέδιες παράγκες από ευτελή υλικά.³⁴ Εκεί δημιουργήθηκε η δεύτερη μεγαλύτερη προσφυγική συνοικία της πόλης, ο προσφυγικός συνοικισμός της οδού Ιωλκού.³⁵

Οι δύο συγκεκριμένες περιοχές, η Ν.Ιωνία και ο συνοικισμός Ιωλκού, «εμφανίζονται» πολλές φορές καταγεγραμμένες μέσα στα Δελτία Μητρώου Προσωπικού της καπνοβιομηχανίας Ματσάγγου δίπλα στην ένδειξη «*διεύθυνση κατοικίας των εργατών και των εργατριών*», γεγονός που μαρτυρά την προσφυγική καταγωγή ενός σημαντικού τμήματος του εργατικού δυναμικού της επιχείρησης, όπως επίσης καταδεικνύει και τη χωροταξική τοποθέτηση του στο πολεοδομικό συγκρότημα της πόλης.³⁶

πεθαίνουν από εξανθηματικό τύφο. *Ταχυδρόμος*, 11/1/1924. Τον Νοέμβριο του 1924, ο «Ταχυδρόμος» κάνει λόγο για άλλους 270 θανάτους, λόγω δυσεντερίας σε πρόχειρο προσφυγικό καταυλισμό. *Ταχυδρόμος*, 5/11/1924. Είναι πολύ πιθανό να έχουν υπάρξει και άλλα περιστατικά θανάτων μεταξύ των προσφύγων, που δεν έχουν καταγραφεί από τον τοπικό τύπο.

³³ Τα επίσημα «εγκαίνια» της νέας πόλης έγιναν στις 28/12/1924. Γενικότερα για τη δημιουργία της Ν. Ιωνίας Βόλου βλ. σχ., Ο. Δακούρα-Βογιατζόγλου, «Η γέννηση και η ανάπτυξη μιας πόλης της σιωπής», στο Χ. Λούκος (επιμ.), *Η πόλη στους νεότερους χρόνους, Μεσογειακές και Βαλκανικές όψεις 19^{ος} - 20^{ος} αι.*, Πρακτικά συνεδρίου, Αθήνα 2000, σ. 109-130.

³⁴ Η απομόνωση μεγάλου μέρους του προσφυγικού στοιχείου, με την εγκατάσταση του στις παρυφές της πόλης δεν παρατηρείται μόνο στο Βόλο, αλλά σε όλες σχεδόν τις πόλεις της Ελλάδας που δέχθηκαν πρόσφυγες. Βλ. Α. Γερόλυμπου, «Ιηίετ-ν3Γ ίοννη ρ1&ηηίηδ αηά ίιε Γεϊίιξεε ρτοοίειπ ιη Οτεεεε», στο Κ. Ηύτδοϊση (επιμ.), *ΟΓΟχχίηζ ώε Αβζβαη*, Βετ§1&1η Bookδ, Οξφόρδη 2003, σ.133-143, Για την Αθήνα και τον Πειραιά πιο συγκεκριμένα, βλ. Β. Γκιζελή, «Η κοινωνική ένταξη των αστών προσφύγων στην πόλη», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, τ.9, Αθήνα 1992, σ.61-77, Φ. Γεωργακοπούλου, «Πρόσφυγες και κοινωνική κατοικία: Η στέγαση των προσφύγων στην Αθήνα και στον Πειραιά», στο Γ.Τζεδόπουλος (επιμ.), *Πέρα από την καταστροφή. Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Ι.Μ.Ε., Αθήνα 2003, σ.74-103.

³⁵ Βλ. σχ. Χ. Χάριτος (επιμ.), *Βόλος, 1881-1955, Ο χώρος και οι άνθρωποι*, Εκδόσεις Βόλος, Βόλος 2004, σ.167-168. Για τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης στους προσφυγικούς συνοικισμούς της Ν. Ιωνίας και της Ιωλκού για την περίοδο του μεσοπολέμου βλ. Α. Τριγκώνης, *Χρονικά του Βόλου*, Βόλος 1934, σ. 38-40.

³⁶ Αρχείο «Ματσάγγου», *Δελτία Μητρώου Προσωπικού*. 110 άνθρωποι από τους 285 του δείγματος μας κατοικούν στην Ν. Ιωνία και στον προσφυγικό συνοικισμό της οδού Ιωλκού. Οι 90 στη Ν. Ιωνία

Ο λόγος που χιλιάδες πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν μόνιμα στο Βόλο φαίνεται πως ήταν η ελπίδα της επαγγελματικής αποκατάστασης.³⁷ Το μεγαλύτερο μέρος των προσφύγων απασχολήθηκε κυρίως στο δευτερογενή τομέα της πόλης και πιο συγκεκριμένα στα εργοστάσια υφαντουργίας και στους δύο κλάδους του καπνού: την κατεργασία και τη σιγαροποιία.³⁸ Αν λάβουμε υπόψη τα στατιστικά στοιχεία που μας δίνει η απογραφή του 1928, τότε το 57% του καπνεργατικού δυναμικού στο Βόλο αποτελούνταν από πρόσφυγες και από αυτούς το 77% ήταν γυναίκες.³⁹

Το παραπάνω φαινόμενο, η συγκέντρωση δηλαδή γυναικείου εργατικού δυναμικού -προσφυγικού κυρίως αλλά όχι μόνο- στους δύο κλάδους του καπνού και στο χώρο της υφαντουργίας, δεν εντοπίζεται μόνο στο Βόλο αλλά σε πολλές περιοχές της χώρας. Σύμφωνα με την Ε.Αβδελά, πολλές γυναίκες -νεαρής κυρίως ηλικίας- αποτέλεσαν τμήμα του εργατικού δυναμικού των κλάδων της καπνοβιομηχανίας και της υφαντουργίας, διευρύνοντας έτσι τη

και οι 20 στο συνοικισμό της Ιωλκού. Η συγκέντρωση εργατών στις νέες προσφυγικές συνοικίες δεν παρατηρείται φυσικά μόνο στο Βόλο αυτή την περίοδο. Η Λ. Παπαστεφανάκη αναφερόμενη στον Πειραιά επισημαίνει, πως στις νέες προσφυγικές συνοικίες που αναπτύσσονται γύρω από την πόλη παρατηρείται σημαντική πύκνωση του εργατικού πληθυσμού. Βλ. Λ. Παπαστεφανάκη, «Όψεις της εργατικής εγκατάστασης στον Πειραιά στη δεκαετία του 1930» στο Χ. Λουκος (επιμ.), *Η πόλη στους νεότερους χρόνους: Μεσογειακές και Βαλκανικές όψεις (19^{ος} - 20^{ος} αι.)*, Πρακτικά β' Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα 1997, σ.473-489.

Οι πρόσφυγες δεν έρχονταν συνήθως μόνοι τους στην Ελλάδα, ιδίως όταν έφταναν κατά κύματα, όπως για παράδειγμα οι ανταλλάξιμοι: τους «τοποθετούσαν» κατά ομάδες κεντρικά, ανάλογα με τις εκτιμήσεις για τις δυνατότητες της περιοχής όπου επρόκειτο να εγκατασταθούν. Για το ζήτημα της προσφυγικής εγκατάστασης βλ. σχ. Γ. Τζεδόπουλος (επιμ.), *Πέρα από την καταστροφή. Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Ι.Μ.Ε., Αθήνα 2003.

⁸ Ωστόσο, όπως επισημαίνει και η Α. Κονταξή, αρκετοί ήταν εκείνοι οι πρόσφυγες, οι οποίοι απασχολήθηκαν στο μικρεμπόριο, ανοίγοντας μικρομάγαζα για την κάλυψη των βασικών αναγκών της προσφυγικής κοινότητας ή ακόμα και μικροκαταστήματα στην κεντρική αγορά της πόλης. Α. Κονταξή, «Διαδικασίες ένταξης των μικρασιατών προσφύγων α' και β' γενιάς στην πόλη του Βόλου» στο Χ. Λούκος (επιμ.), *Η πόλη στους νεότερους χρόνους. Μεσογειακές και βαλκανικές όψεις (19^{ος} -20^{ος} αι.)*, Πρακτικά β' διεθνούς συνεδρίου, Αθήνα 1997, σ.507-511. ³⁹ Εθνική Στατιστική Υπηρεσία, *Απογραφή Βιομηχανίας*, Αθήνα 1928.

συμμετοχή των γυναικών στο δευτερογενή τομέα κατά την περίοδο του μεσοπολέμου.⁴⁰

Η συγκεκριμένη επισήμανση της Ε.Αβδελά επιβεβαιώνεται μέσα από το αρχείο Ματσάγγου. Όπως είδαμε νωρίτερα το 26% -του δείγματος μας- των εργατριών της βολιώτικης καπνοβιομηχανίας κατά τη μεταπολεμική περίοδο αποτελούσαν γυναίκες προσφυγικής καταγωγής. Ένα μέρος αυτών των γυναικών «έπιασαν» δουλειά πρώτη φορά στο εργοστάσιο Ματσάγγος κατά την περίοδο του μεσοπολέμου. Πιο συγκεκριμένα, από τις 45 εργάτριες του δείγματος μας προσφυγικής καταγωγής, οι 21 προσελήφθηκαν για πρώτη φορά μεταξύ των ετών 1923-1938. Οι 11 από αυτές ήταν κορίτσια ηλικίας μεταξύ 11 έως 13 ετών. Οι υπόλοιπες 24 από τις 45 εργάτριες προσλήφθηκαν αργότερα. Όλες ωστόσο αποτέλεσαν τμήμα του εργατικού δυναμικού του Ματσάγγου κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Ας παρακολουθήσουμε στη συνέχεια τρεις περιπτώσεις, όπως είναι καταγεγραμμένες στα Δελτία Μητρώου Προσωπικού της καπνοβιομηχανίας.

Η Β. Μπογιατζόγλου γεννήθηκε στη Μ. Ασία το 1893. Τον Οκτώβριο του 1925, σε ηλικία 32 ετών, εργάστηκε για πρώτη φορά στην καπνοβιομηχανία του Βόλου, από όπου αποχώρησε για άγνωστους λόγους τον Μάρτιο του 1929. Επαναπροσλήφθηκε τον Μάιο του 1930 και αποχώρησε δύο μήνες αργότερα. Το Δεκέμβριο του 1930 προσελήφθηκε για τρίτη φορά και θα παραμείνει στο εργοστάσιο μέχρι το Φεβρουάριο του 1933. Η τελευταία πρόσληψη της πριν τον πόλεμο ήταν τον Αύγουστο του 1933. Τον Ιούνιο του 1936 αποχωρεί για άλλη μια φορά. Οχτώ χρόνια αργότερα, τον Απρίλιο του 1944, η Β. Μπογιατζόγλου επανέρχεται στο εργοστάσιο και εργάστηκε εκεί σταθερά για 15 χρόνια. Τον Αύγουστο του 1959 απολύθηκε οριστικά.⁴¹

Η Α. Μείμαρίδου γεννήθηκε στη Μ.Ασία το 1918. Το 1929 σε ηλικία μόλις 11 ετών εργάστηκε πρώτη φορά στο Ματσάγγο. Παρέμεινε εκεί μέχρι τον Ιούνιο του 1942, συμπληρώνοντας 13 χρόνια συνεχούς εργασίας. Στις 23 Δεκεμβρίου του 1943 επαναπροσλήφθηκε και αποχώρησε λίγες μέρες αργότερα, στις 9 Ιανουαρίου του 1944. Η τρίτη πρόσληψη της θα γίνει τον

Ε. Αβδελά, «Οι γυναίκες, κοινωνικό ζήτημα» στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδος στον 20^ο αιώνα*, τόμος Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σ. 343. Αρχείο Ματσάγγου, *Δελτίο Μητρώου Προσωπικού*.

Ιανουάριο του 1949. Έφυγε οριστικά από την καπνοβιομηχανία τον Απρίλιο του 1955 λόγω ασθενείας.⁴²

Η Α. Ματσούκα γεννήθηκε στη Μ.Ασία το 1912. Τον Νοέμβριο του 1924, σε ηλικία 12 ετών, «έπιασε» δουλειά στη βολιώτικη καπνοβιομηχανία, όπως πληροφορούμαστε μέσα από το Δελτίο Μητρώου Προσωπικού του εργοστάσιου. Για 21 συνεχή χρόνια εργάστηκε συνεχώς και «αποχώρησε οικιοθελώς» -όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στην καρτέλα της- τον Μάιο του 1945. Τον Νοέμβριο του 1946 επαναπροσλήφθηκε. Απολύθηκε οριστικά τον Οκτώβριο του 1957.⁴³

Οι παραπάνω περιπτώσεις καθώς παρουσιάζουν μια εικόνα των εργατριών προσφυγικής καταγωγής του Ματσάγγου θίγουν παράλληλα μια σειρά θεμάτων που αφορούν γενικότερα στο εργατικό δυναμικό της επιχείρησης. Το ερώτημα που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια αφορά στην ηλικία «εισόδου» των εργατών και των εργατριών στο εργοστάσιο και στο ζήτημα της παιδικής εργασίας -πότε παρατηρείται και σε τι βαθμό- στην επιχείρηση.

Ηλικία.

Για να εντοπίσουμε την ηλικία της «πρώτης» εισόδου των ανθρώπων, που εργάστηκαν στη βολιώτικη καπνοβιομηχανία, αφαιρέσαμε τη χρονολογία του έτους γέννησης του κάθε εργαζόμενου από τη χρονολογία της πρώτης πρόσληψης του. Στα Δελτία Μητρώου Προσωπικού της επιχείρησης αναγράφεται με σαφήνεια τόσο η ημερομηνία γέννησης όσο και η χρονολογία της «πρώτης» πρόσληψης των εργατών και των εργατριών, θα μπορούσε κανείς ωστόσο να εκφράσει τις επιφυλάξεις του σχετικά με την αξιοπιστία της συγκεκριμένης πηγής και για τα αριθμητικά δεδομένα που επικαλείται. Σε ποιο βαθμό οι άνθρωποι που εργάστηκαν στην καπνοβιομηχανία δήλωναν την πραγματική ηλικία γέννησης τους; Επίσης αναρωτιέται κανείς εάν οι ίδιοι γνώριζαν την πραγματική τους ηλικία.

Αρχείο Ματσάγγου, Δελτίο Μητρώου Προσωπικού.

Αρχείο Ματσάγγου, Δελτίο Μητρώου Προσωπικού.

Σε περιπτώσεις όπου η ηλικία επηρέαζε και καθόριζε την εξασφάλιση εργασίας στην επιχείρηση, φαίνεται λογική η υπόθεση ότι η πραγματική ηλικία ίσως να «αποσιωπούσαν», όταν δεν «ανταποκρινόταν» στις απαιτήσεις της πρόσληψης. Για παράδειγμα, διαβάζουμε στην τοπική εφημερίδα «Θεσσαλία» στις 19/7/1951 πως η καπνοβιομηχανία «Ματσάγγος» σκοπεύει να προσλάβει 50 εργάτριες. Το μοναδικό κριτήριο της πρόσληψης είναι η ηλικία: «*Η καπνοβιομηχανία Αδελφών Ματσάγγου θα προσλάβει πενήντα εργάτριας, έστω και ανειδίκευτους, αρκεί μόνον να είναι ηλικίας από 18 μέχρι 25 ετών, διότι η φύσις της εργασίας, εις ην θα απασχοληθούν, δεν επιτρέπει μικροτέραν ή μεγαλυτέραν ηλικίαν και δι' αυτό τας τυχόν τοποθετησομένας με διάφορον ηλικίαν δεν θα τας δεχθώμεν*»⁴⁴ Μία υποψήφια εργάτρια λοιπόν προκειμένου να εξασφαλίσει μια θέση εργασίας στην καπνοβιομηχανία του Βόλου, ίσως, απέφευγε να δηλώσει την πραγματική της ηλικία.

Επίσης, ένα άλλο ερώτημα είναι εάν η ίδια η επιχείρηση είχε λόγους να αποκρύπτει την πραγματική ηλικία του εργατικού δυναμικού. Το ενδεχόμενο αυτό θα πρέπει ίσως να εξεταστεί κυρίως και να συσχετιστεί με το ευρύτερο ζήτημα της παιδικής εργασίας. Στα Δελτία Μητρώου Προσωπικού ωστόσο είναι καταγεγραμμένος ένας αριθμός εργατών και εργατριών που έπιασε δουλειά στην καπνοβιομηχανία σε πάρα πολύ μικρή ηλικία. Το φαινόμενο παρατηρείται έντονα κατά το Μεσοπόλεμο, αλλά συνεχίζει να υφίσταται επίσης -σε μικρό βαθμό- και στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Ίσως όμως το μέγεθος του να ήταν μεγαλύτερο από αυτό καταγράφεται επίσημα στα μητρώα της επιχείρησης.

Έχοντας υπόψη λοιπόν ότι οι καταγραφές της ηλικίας μέσα στα Δελτία Μητρώου Προσωπικού μπορεί να ενέχουν ανακρίβειες και να είναι σε ορισμένες περιπτώσεις προβληματικές τις χρησιμοποιούμε, ωστόσο, καθώς ο σκοπός μας είναι να εντοπίσουμε γενικότερες τάσεις και ενδείξεις που αφορούν στο εργατικό δυναμικό και όχι να καταγράψουμε συγκεκριμένα ποσοτικά και αριθμητικά δεδομένα. Ας δούμε στο σημείο αυτό πιο αναλυτικά τα στοιχεία που προκύπτουν από την επεξεργασία του δείγματος μας.

Από τους 285 ανθρώπους του δείγματος οι 66 είναι άνδρες και οι 219 είναι γυναίκες. Σε τι ηλικία «πιάνουν» δουλειά πρώτη φορά στο Ματσάγγο οι

⁴⁴Θεσσαλία, 19/7/51.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

*Ηλικίες «πρώτης» εισόδου στην καπνοβιομηχανία
Ματσάγγου.*

ΗΛΙΚΙΑ	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	ΣΥΝΟΛΟ
8-13	0	14	14
14-18	8	76	84
19-25	13	52	65
26-30	12	23	35
31-35	7	22	29
36-40	6	13	19
41-45	4	10	14
46-50	9	6	15
50 και πάνω	7	3	10
Σύνολο	66	219	285

Δείγμα 285 εργατών και εργατριών.

Πηγή: Αρχείο Ματσάγγου, *Δελτία Μητρώου Προσωπικού*

Μέχρι και την ηλικία των 35 ετών οι γυναίκες συνεχίζουν να προσλαμβάνονται στην καπνοβιομηχανία σε αξιοπρόσεκτο αριθμό. Στις ηλικίες μεταξύ 36-45 ετών το ποσοστό, που εισέρχεται στην καπνοβιομηχανία για να εργαστεί, μειώνεται αισθητά σε σχέση με τις νεότερες ηλικίες. Μετά τα 46 φαίνεται πως ήταν εξαιρετικά δύσκολο για τις γυναίκες -όχι όμως απίθανο- να βρουν δουλειά στο συγκεκριμένο εργοστάσιο.

Οι άνδρες, από την άλλη μεριά, εισέρχονται στο εργοστάσιο κυρίως στις ηλικίες μεταξύ 19-25 ετών και 26-30. Το υπόλοιπο ποσοστό επιμερίζεται σχεδόν ισόποσα στις υπόλοιπες ηλικιακές κατηγορίες. Παρατηρούμε επίσης πως οι άνδρες, οι οποίοι έχουν ξεπεράσει την ηλικία των 45 ετών, «εισέρχονται» στο συγκεκριμένο εργοστάσιο για πρώτη φορά σε μεγαλύτερο βαθμό από τις γυναίκες της αντίστοιχης ηλικιακής ομάδας.

Έχουμε ήδη παρατηρήσει, όταν αναφερθήκαμε στο προσφυγικό εργατικό δυναμικό της καπνοβιομηχανίας πως στο εργοστάσιο δούλευε ένας αριθμός μικρών παιδιών. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και μέσα από το δείγμα που επεξεργαζόμαστε. Βλέπουμε στον πίνακα 5 πως 14 εργάτριες εργάστηκαν πρώτη φορά στο Ματσαγγο σε ηλικία 8 έως 13 ετών. Αντίθετα σε αυτή την ηλικιακή ομάδα δε συναντάμε αγόρια, που εργάζονταν στην καπνοβιομηχανία. Έχει ενδιαφέρον να παρακολουθήσουμε πιο αναλυτικά το ζήτημα της παιδικής εργασίας και να δούμε, τότε αυτά τα μικρά κορίτσια προσλήφθηκαν στο Ματσαγγο.

Από τα 14 κορίτσια -του δείγματος- ηλικίας 8-13 ετών, που είναι καταγεγραμμένα στα Δελτία Μητρώου της επιχείρησης, τα 12 έπιασαν δουλειά στην επιχείρηση κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου: 6 στη δεκαετία του 1920 και 6 στη δεκαετία του 1930. Τα υπόλοιπα δύο κορίτσια απασχολήθηκαν για πρώτη φορά στην καπνοβιομηχανία το 1949 και το 1952 αντίστοιχα. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός πως η μικρότερη «εργάτρια» -ηλικίας 8 ετών- προσελήφθη όχι στην περίοδο του Μεσοπολέμου αλλά το 1952.

Θα λέγαμε λοιπόν πως το φαινόμενο της παιδικής εργασίας, που παρατηρείται στο Ματσαγγο, αφορούσε κυρίως στην περίοδο του

Μεσοπολέμου. Ωστόσο υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ότι το φαινόμενο συνέχισε να υφίσταται και μεταπολεμικά, αν και σε περιορισμένο βαθμό. Επίσης, φαίνεται πως το ζήτημα της παιδικής εργασίας στην καπνοβιομηχανία, όπως τουλάχιστον αναδεικνύεται μέσα από το δείγμα μας, ήταν συνδεδεμένο κυρίως με τη γυναικεία εργασία.

Επίλογος.

Το αρχείο της «Καπνοβιομηχανίας Ματσάγγου» βρίσκεται στο στάδιο της τελικής ταξινόμησης και επεξεργασίας. Ωστόσο, η προσπάθεια 'συγκέντρωσης' και αξιοποίησης του αρχείου μιας επιχείρησης, που λειτούργησε σχεδόν επί έναν αιώνα, βρίσκεται αντιμέτωπη με μια σειρά διαφορετικών προβλημάτων. Εκτός του 'ειδικού' προβλήματος της διαρκούς και συστηματικής διαφύλαξης και της συντήρησης του, που θα πρέπει να ληφθεί πολύ σοβαρά υπόψη, θα επισημάνω μία παράμετρο που αφορά στην ποιοτική ανάλυση του αρχειακού υλικού και πιο συγκεκριμένα στο είδος των τεκμηρίων. Για παράδειγμα, τα Δελτία Μητρώου Προσωπικού πάνω στα οποία βασίστηκε αυτή η εργασία αποτελούν τεκμήρια που παράγονται με ακανόνιστο τρόπο: συντάσσονται συνήθως κατά την πρόσληψη του εργαζόμενου, ενημερώνονται ή συμπληρώνονται κατά τη διάρκεια της επαγγελματικής ζωής του και 'κλείνουν' κατά την απόλυση ή την αποχώρηση του από το εργοστάσιο. Αντίθετα άλλα τεκμήρια παράγονται με πιο συστηματικό τρόπο ή, καλύτερα μάλλον, σε τακτά και συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα, όπως για παράδειγμα οι μισθολογικοί κατάλογοι.

Το φαινόμενο της παιδικής εργασίας κατά το μεσοπόλεμο εντοπιζόταν κυρίως στους κλάδους του καπνού, (καπνεργασία και σιγαροποιία) και της υφαντουργίας. Για το φαινόμενο της παιδικής εργασίας στον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας συγκεκριμένα βλ. σχ. Α. Παπαστεφανάκη «*Ανδρες, γυναίκες, παιδιά ...*, ό.π., σ. 193-198. Για το ζήτημα της παιδικής εργασίας γενικότερα κατά το μεσοπόλεμο βλ. Α. Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Το διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάπτυξη των κοινωνικών*, Ίδρυμα Έρευνας και τεχνολογίας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1993, σ. 274-292. Μ. Ρηγίνος, *Μορφές παιδικής εργασίας στη βιομηχανία και στη βιοτεχνία, 19^{ος}-20^{ος} αι.*, Ι.Α.Ε.Ν., Αθήνα 1995.

Σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η ανάγκη-αίτια παραγωγής των διάφορων τεκμηρίων. Ποιες σκοπιμότητες μπορεί να εξυπηρετεί η συγκρότηση τεκμηρίων πέρα από τις νόμιμες υποχρεώσεις ή τις οικονομικές ανάγκες της επιχείρησης για την τήρηση αρχείου; Πως συγκροτείται σε κάθε δεδομένη χρονική περίοδο το 'αρχείο' και από ποιους; Τι καταγράφεται κάθε φορά και τι 'αποσιωπάται' από αυτό;

Ο στόχος αυτής της εργασίας ήταν να αναδείξει τη χρήση και την αξιοποίηση ενός βιομηχανικού αρχείου από την ιστορική έρευνα. Μέσα από τη μελέτη του αρχείου της καπνοβιομηχανίας Ματσάγγου -και πιο συγκεκριμένα μέσα από τη σειρά των Δελτίων Μητρώων Προσωπικού της επιχείρησης- προσεγγίστηκαν ζητήματα που αφορούν στους βασικούς φορείς της βιομηχανικής εργασίας, δηλαδή στους εργάτες και στις εργάτριες. Παρακολουθήσαμε ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά της φυσιολογίας του εργατικού δυναμικού της επιχείρησης, όπως το φύλο, την ηλικιακή σύνθεση και τη γεωγραφική καταγωγή.

Η καταγραφή, ο εντοπισμός και η ανάλυση ενός εργατικού δυναμικού μέσα από το αρχείο μιας επιχείρησης φαίνεται πως ενέχει δυσκολίες και κρύβει και αρκετές «παγίδες». Αναγνωρίζοντας τις δυσκολίες αυτές θα επισημαίναμε, κλείνοντας, πως δεν μας ενδιέφερε τόσο να εντοπίσουμε τον «πραγματικό» και ακριβή αριθμό του εργατικού δυναμικού, όσο να προσεγγίσουμε -μέσα από μία ενδεικτική τάξη μεγέθους- την εξέλιξη του όγκου και της φυσιολογίας του. Μελετώντας ένα δείγμα επιδιώξαμε να κάνουμε υποθέσεις και εικασίες, να δείξουμε «τάσεις» και «συμπεριφορές» και να αναπτύξουμε γενικότερους προβληματισμούς για περαιτέρω έρευνα για ζητήματα που αφορούν στον κόσμο της εργασίας.